

ASPEKTI

Stručni rad
UDK 016:301
Primljeno u svibnju 1981.

PRVI UDŽBENIK SOCIOLOGIJE NA HRVATSKOM JEZIKU

Mata Bošnjaković

Zavod za kulturu SR Hrvatske, Zagreb

Historija neke discipline jednako je važna koliko i samo određenje njenog predmeta. Sociologija je u naše krajeve stigla i relativno rano i relativno kasno — kako se uzme. Ako gledamo na rane socijalne spise i začetke socioloških radova onda se to može smjestiti negdje pred kraj devetnaestoga stoljeća, a ako gledamo na tzv. znanstveno utemeljivanje sociologije u nas onda to spada negdje u drugu polovicu pedesetih godina. Izuzmemo li predavanje različitih socioloških kolegija na pravnim fakultetima u Beogradu i Zagrebu, ili na odsjecima filozofije onda se može govoriti o organiziranoj sociologiji tek osnivanjem zagrebačkog Odsjeka za sociologiju na Filozofskom fakultetu.

Ovaj tekst želi upoznati one koji to još ne znaju s nekim ranim pokušajima socioloških pisaca. Prvi trag bila mi je jedna mala bibliografija za koju vjerujem da je prvi pokušaj takve vrste u nas, a njezine jedinice upućuju na tragove ranih sociologa, prevođenje, a i na jedan udžbenik koji ću ovdje opširnije prikazati jer mislim da je to prvi udžbenik sociologije na hrvatskom jeziku. Najprije riječ, dvije o bibliografiji koju je sastavio ing. Viktor Horvat s naslovom **Sociološka bibliografija**, a predstavlja »Posebni odtisak iz zbornika Naša domovina«. U toj bibliografiji skupljeni su brojni tekstovi u razmaku od oko četrdesetak godina, vjerojatno samo iz onih časopisa koji su autoru bili dostupni, ali je vidljivo da se u toj bibliografiji nalaze radovi i marksista i ostalih autora, da se ravnopravno spominju kritički radovi i neki pretežno opisne naravi. Horvat spominje i nekoliko kratkih bilježaka o autorima koji se bave sociologijom u nas s osnovnim podacima o njihovim interesima i njihovom obrazovanju.

Najstariji tekst s naslovom **sociologija** datiran je 1912. godine, a to je knjiga Vilka Anderlića: **Socijologija**, izdana u Đakovu od Biskupskog ordinarijata. Anderlić je katolički sociolog što se vidi iz njegovih radova. Rođen je 1882. u Posavskim Bregima, osnovnu školu je završio u Vukovaru, a srednju u Zagrebu gdje je na gornjogradskoj gimnaziji maturirao. Teologiju je diplomirao u Budimpešti, a zatim je službovao u Zagrebu, Đakovu i bio župnikom u Berku i Sotinu. Pisao je religiozne tekstove, ali se bavio i sociološkim pitanjima, objavljivao je u časopisima i novinama, a i u više brošura. Dvije važnije knjige su mu spomenuti udžbenik **Socijologija** 1912. i **Socijalizam, kritika socializma**, Đakovo 1929. Zanimljivo je da nešto ranije (prema bibliografiji

Horvatovoj) i Adžija objavljuje svoju studiju **Kapitalizam i socializam**, marksističke provenijencije. Bilo bi se zgodno zabaviti usporedbom tih dvaju pisaca.

No ovdje ću se zabaviti samo prikazom Anderličeva udžbenika koji je podijeljen u tri dijela s predgovorom i zaključkom. Knjiga ima 120 stranica. U predgovoru se autor bavi predmetom sociologije i njezinim određenjem, odnosno socijalnog pitanja (što podsjeća na politički aspekt) i ove nove društvene nauke. U prvom dijelu bavi se temeljnim pojmovima sociologije koje on dijeli na 1. Zakon, pravo i moralni red u ljudskom društvu, 1. Čovjek je osoba i društveno biće, 3. Narav i svrha društava u kojima čovjek živi, 4. Čovjekova prava, kao osobe i kao člana ljudskog društva. Drugi dio raspravlja socijalne sisteme. 1. Liberalizam, 2. Socijalna demokracija i 3. Kršćanska socijalna načela. Treći dio je o socijalnim problemima. 1. Religiozna karitativna i prosvjetna društva, 2. Komunalna politika, 3. Obrtničko, seljačko i radničko pitanje, 4. Žensko pitanje, 5. Organizacija kapitala, 6. Organizacija radnog naroda, 7. Štrajk i radnička plaća. Kako vidimo, dosta širok krug tema.

Definirajući sociologiju Anderlič je vrlo jasan i uviđa sve probleme ove nauke: »Sociologija je, dakle, znanost o ljudskom društvu: o postanku, naravi, cilju i potrebama istoga, koja nam prikazuje načela i zakone, po kojima se mora ljudsko društvo razvijati, da postigne svoj cilj, koji je opće dobro.« Zanimljivo da Anderlič nešto dalje uviđa da sociologija mora čovjeka promatrati i kao individuum i kao društveno biće jer samo tako može objasniti temeljno pitanje sociologije o socijalnom pitanju u čijem je središtu **moderni proletarac** i njegovo stanje, jer je on glavno pitanje budući da ni rob ni kmet nisu bili u takvom stanju bijede kao proleter. Anderlič, što je razumljivo za njegov položaj ne zaoštrava klasno pitanje, ali ga dobro navodi. Njegovi stavovi su, ponegdje, neprihvatljivi, preblago karitativno objašnjeni, ali u načelu ovaj autor pokazuje svestranije zahvaćanje problema nego li i danas poneki sociolozi. Mada je Anderlič idealist koji kritizira materijalističko shvaćanje historije i suprotstavlja joj religiozno počelo, ipak on odbacuje i Kantovo shvaćanje prigovarajući mu antropocentrizam. U uvodnom razmatranju društvenog zakona stavlja um na prvo mjesto, da bi potom izveo da je čovjek moralno biće. Iza toga slijedi njegovo organizističko shvaćanje društva u kojem kritizira i teoretičare društvenog ugovora uspoređujući standardnom usporedbom čovjekovo tijelo i društveni organizam. Naravno, tu ostaje nužno statičan prikazujući odnose koji su takvi dani zauvijek i ne uviđajući vlastitu antinomiju po kojoj spominje mijene povijesnih epoha, a zatim ostaje u okviru crkvenog tumačenja. Očito da se Anderliču nije izlazilo iz crkvene dogme, ali je s druge strane osjećao da postoji i širi pogled na društvo. To se vidi i u tvrdnji da je država »najpotpuniji naravni socijalni organizam« umjesto da pokaže da je država čisto klasni proizvod.

U razmatranju postanka države Anderlič vrlo korektno referira Hobbesa i Rousseaua te Kanta i evolucionističko shvaćanje mada se sam opredjeljuje za »naravno-pravnu teoriju«. Temelj je države obitelj. Zgodno je postavljeno i pitanje prava privatnog vlasništva. Anderlič navodi materijalističko-komunističko po kojem je privatno vlasništvo krađa i izvor socijalnih nejednakosti i liberalističko po kojem je privatno vlasništvo slobodno i neomeđeno. On

naravno — pravno objašnjava da se privatno vlasništvo mora odrediti i da je moguće predvidjeti njegovu visinu.

Danas će nas najvjerojatnije najviše zanimati kakav je odnos prema marksizmu. Marxovo učenje Anderlić naziva **socijalna demokracija**, zatim korektno, u najkraćim crtama, referira osnovni smisao marksističkog učenja, spomnije najglavnije knjige i izvore, ali je jasno da ne može u potpunom krugu obuhvatiti smisao marksizma pa se i zadržava na ekonomizmu, što dakako marksizam nije, svodeći na ekonomski agens cjelokupno društveno kretanje. Anderlić upozorava da je i Feuerbachovo učenje bilo jedno od polazišta Marxovih, posebice u kritici religije. »Ali nješta ipak mora da određuje smjer razvoja? Darwin je za organski svijet ustvrdio da smjerom razvoja organskog svijeta ravna selekcija i borba za opstanak, Marx, pako pronašao je što ravna smjerom razvitka ljudskog društva, kada tvrdi, kako smo već čuli, da razvitkom ljudskoga društva ravnaju proizvodna sredstva i gospodarske opreke, koje uslijed razdiobe produkcionih sredstava nastaju (razredna borba). I ovo je evo originalna nauka, koju je on nazvao materijalističkim shvaćanjem povjesti« (str. 59). Tako razmišlja Anderlić. Dalje upozorava da po Marxu društvo počiva na dvjema načelima proizvodnje vrijednosti i višku vrijednosti, a također da Marx razlikuje dvije vrijednosti (dva oblika) upotrebnu i prometnu koja jest društveni odnos.

Zbunjuje ipak da Anderlić tako opširno i korektno referira Marxova shvaćanja, a da ga jednostavno odbacuje kao bezbožništvo jer pokazuje da u Marxa duh i materija nisu dualitet već jedinstvo. Kako je i sam naprijed uočio da je osnovno socijalno pitanje stanje modernog proletera, a budući da je očito temeljito proučio marksizam nije jasno kako ga odbacuje bez ikakve ozbiljnije argumentacije. »Dakle socijalna demokracija i vjera ne mogu se nikako složiti«, uzdiše ovaj pisac, ali ne uočava da je i sam u opreci kad se, pomalo sofistički, zapliće samo u puku terminološku raspravu oko pitanja privatnog vlasništva i ironično se pita o zajedništvu žena i slično. Na koncu, ipak marksizam predstavlja kao bauk, iako je u opreci samo zato jer pledira za vječnu istinu i nepromjenjive društvene zakone.

Zatim referira Kautskog i Lassalla pa anarhističke teze i agrarni socijalizam. Naravno pred sve to stavlja teoriju kršćanskih socijalnih načela.

U trećem dijelu razmatra socijalne probleme koje stavlja u okvir **praktičke sociologije** što je u skladu s njegovom definicijom sociologije kao znanosti. Odnosno, s dvojnim karakterom sociologije — s jedne strane kao oblika socijalne filozofije, teorije društvenog razvoja, a s druge strane kao aplikabilne discipline; što uostalom i sam svjedoči kad sociologiju prikazuje kao kršćansku teoriju upotrebljivu u različite svrhe. Zgodno je tu razmisliti i o kasnijem razvoju sociologije napose konkretnih istraživanja čiji su nalazi nerjetko poslužili za različite manipulacije. Konkretno, može se zapitati kakva je razlika između Anderličeva organicizma i nekog funkcionalizma, odnosno koliki je luk između ranih teorija i modernog funkcionalizma, odnosno kritičke teorije. Postoji li nekakva veza između početaka sociologije koja se i javila kao aplikabilna disciplina i ove koju danas razvijamo?

U trećem dijelu Anderlić razmatra niz konkretnih pitanja, najviše iz kršćanskog aspekta koji ni danas nije evoluirao puno dalje, pa svjedoči kako on uočava kako je crkva i te kako socijalna institucija i kako je religija

samo načelo socijalne integracije u crkvenu organizaciju. On se ne bavi ni malo religioznim problemima kod pitanja socijalnih odnosa. I te kako dobro zna da se mora pozabaviti svjetovnim pitanjima kao odgojem, prosvjetom, omladinom i štampom. Tisku posvećuje opširan prikaz s nizom korisnih informacija o njegovu organiziranju i ulozi u crkvi. Ovaj sociolog dobro znade da dominacija u kulturi omogućava i druge oblike vlasti pa objašnjava potrebu narodnih knjižnica, objašnjava što je to poučna literatura i štampa itd.

Razmatrajući seljačko, obrtničko i radničko pitanje Anderlič je površan, ali ukazuje na problematiku postojanja agrarnog pitanja kao jednog od temeljnih jer mu daje najviše prostora, zatim na odumiranje obrtničkog načina proizvodnje i naglašeno radničko pitanje, a ovdje je zanimljivo da on govori da radnik ne bi trebao raditi više od 10 sati na dan, da se treba tendirati osmosatnom radnom danu da se žene jednako plaćaju kao i muškarci, da se ne smiju zapošljavati mala djeca (prije 14-te godine) itd. Zanimljivo je i kratko razmatranje tzv. ženskog pitanja koje Anderlič rješava solomunski: što ne smije muškarac ne smije ni žena ili obratno. On posve izjednačava ženu i veli da će se žena emancipirati tek kad u društvu budu stvoreni uvjeti za to, dakle kad se društvo spremi za izjednačavanje žena i muškaraca. Ipak inzistira na ženi kao na drugačijem prirodnom biću nego što je muškarac, pa kaže da se ona mora posvetiti svom prirodnom pozivu (vjerojatno kući i odgoju djece). Jasno da to kršćanski sociolog nije mogao riješiti, ali zanimljivo je kako to postavlja.

Još je jedno važno pitanje — pitanje o štrajku kojem Anderlič u kontekstu rasvjetljavanja radničkog pitanja ostavlja dosta prostora. Uočava da je štrajk posljedica neravnopravnih odnosa u proizvodnji kapitala odnosa i staje na stranu radnika. »On je posljedica kapitalizma sa neobuzdanom konkurencijom i materijalističkom tendencijom. I dok god će kapitalizam izrabljivati radnika, taj će imati pravo i braniti se, pa za to štetu, koju trpi snosi poduzetnik, a možda i konsumenti, treba pripisati kapitalistu«. (str. 117). Kako vidimo autor ne tvrdi da je štrajk oblik klasne borbe, zaoštreni način da radnik izbori svoja prava, ali ga odobrava kao socijalnu borbu za veća prava i bolji život. Čudno je stoga da smo ranije vidjeli da ne shvaća marksistička učenja o suprotstavljenosti kapitalista i radnika, kad i iz ovoga citata vidimo da to ipak razumije.

U zaključku Anderlič određuje: »Socijologija svaki dan iznosi nova i nova pitanja i nove potrebe, uredbe i formacije. Za to tko hoće da se pravo bavi socijologijom, da mu rad bude savremen, mora napredovati, mora uvijek učiti, jer samo na taj način moći će mu rad korisnim biti.«

Ukratko sam prikazao ovu zanimljivu knjigu koju treba promatrati više kao povijesni kuriozitet, više kao pojavu u razvoju sociologije, jer teško da taj udžbenik nekome može danas biti korisnim za učenje sociologije, ali može, u dokolici, poslužiti kao interesantno štivo za shvaćanje sociologije kao znanosti koja je imala, u svom razvoju, uvijek približno isti cilj, da se bavi istraživanjem prirode društva, ali i da bude aplikabilna disciplina.